σος.[4] Διαπιστώνουμε ότι ο κανόνας αυτός συνεχίζει να ισχύει ακόμα και όταν μοιάζει να συμβαίνει το αντίθετο· κι αν συχνά έχουμε την εμπειρία μιας σχέσης χωρίς αποτέλεσμα, αποδεικνύεται κατόπιν εξέτασης ότι ο λόγος είναι κάποια ιδιαίτερη περίσταση που εμποδίζει τη μετάβαση· οπότε ακόμα και σε περιπτώσεις όπου η περίσταση αυτή, αν και παρούσα, δεν εμποδίζει τη μετάβαση, ο λόγος αποδεικνύεται ότι είναι κάποια άλλη περίσταση που αντισταθμίζει την πρώτη.[5] Έτσι λοιπόν, δεν υπακούουν μόνο οι παραλλαγές στη γενική αρχή, αλλά ακόμα και οι παραλλαγές αυτών των παραλλαγών.

4. Έκτο Πείραμα.
5. Έβδομο και Όγδοο Πείραμα.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ

ΕΠΙΛΥΣΗ ΤΩΝ ΔΥΣΚΟΛΙΩΝ

Μετά από τόσες και τόσο αδιαφιλονίκητες αποδείξεις αντλημένες από την καθημερινή εμπειρία και την παρατήρηση, ίσως φανεί περιττό να περάσουμε σε μια επιμέρους εξέταση όλων των αιτιών της αγάπης και του μίσους. Θα χρησιμοποιήσω λοιπόν τη συνέχεια αυτού του κεφαλαίου, *πρώτον*, για να επιλύσω κάποιες δυσκολίες αναφορικά με επιμέρους αιτίες αυτών των παθών και, *δεύτερον*, για να εξετάσω τα σύνθετα πάθη, που προκαλούνται από τη μείξη της αγάπης και του μίσους με άλλα αισθήματα.

Τίποτα δεν είναι πιο πρόδηλο από το ότι ένα πρόσωπο κερδίζει την καλοσύνη μας, ή εκτίθεται στην κακοβουλία μας, ανάλογα με την ηδονή ή τη δυσαρέσκεια που λαμβάνουμε από αυτό, και ότι τα πάθη ακολουθούν επακριβώς τις αισθήσεις σε όλες τις μεταβολές και τις παραλλαγές τους. Όποιος μπορεί να βρει τα μέσα, με τις υπηρεσίες του, την ομορφιά του ή την κολακεία του, για να μας γίνει χρήσιμος ή ευχάριστος, μπορεί να είναι βέβαιος για την εύνοιά μας· όπως και, από την άλλη, όποιος μας βλάπτει ή μας δυσαρεστεί αποκλείεται να μην εξάψει την οργή ή το μίσος μας. Όταν το έθνος μας βρίσκεται σε πόλεμο με κάποιο άλλο, μισούμε τους εχθρούς μας θεωρώντας τους βάναυσους, άπιστους, άδικους και βίαιους: πάντα όμως θεωρούμε εμάς και τους συμμάχους μας δίκαιους, ήπιους και σπλαχνικούς. Αν ο στρατηγός των εχθρών μας σημειώνει επιτυχίες, μετά βίας τού αναγνωρίζουμε όψη και χαρακτήρα ανθρώπου. Μάγος είναι, επικοινωνεί με δαίμονες, όπως λένε για τον *Όλιβερ Κρόμγουελ* και τον *Δούκα*

του Λουξεμβούργου.[6] Είναι αιμοσταγής και ηδονίζεται με τον θάνατο και τον όλεθρο. Αν όμως τις επιτυχίες τις έχουμε εμείς, ο στρατηγός μας έχει όλα τα αντίθετα προσόντα, είναι πρότυπο αρετής, θάρρους και διαγωγής. Τη δολιότητά του, την αποκαλούμε τακτική· η βαναυσότητά του είναι αναγκαίο κακό του πολέμου. Εν ολίγοις, κάθε του ελάττωμα είτε προσπαθούμε να το αμβλύνουμε είτε να το καταξιώσουμε με το όνομα μιας αρετής που το προσεγγίζει. Είναι προφανές ότι η ίδια μέθοδος σκέψης διατρέχει και την καθημερινή ζωή.

Υπάρχουν μερικοί που προσθέτουν άλλον έναν όρο, και θεωρούν όχι μόνο ότι η οδύνη και η ηδονή πηγάζουν από το πρόσωπο, αλλά επίσης ότι πηγάζουν ενσυνείδητα, με συγκεκριμένο σχέδιο και πρόθεση. Ένας άνθρωπος που μας πληγώνει και μας βλάπτει κατά τύχη δεν γίνεται εχθρός μας για τούτο, ούτε και θεωρούμε ότι μας δένουν δεσμοί ευγνωμοσύνης με κάποιον που μας προσφέρει μια υπηρεσία με τον ίδιο τρόπο. Κρίνουμε τις πράξεις με βάση την πρόθεση, και ανάλογα με το αν αυτή είναι καλή ή κακή, οι πράξεις γίνονται αιτίες αγάπης ή μίσους.

Εδώ όμως πρέπει να κάνουμε μια διάκριση. Αν μια ποιότητα στον άλλο που μας ευαρεστεί ή μας δυσαρεστεί είναι σταθερή και έμφυτη στο πρόσωπό του και στον χαρακτήρα του, θα προκαλέσει αγάπη ή μίσος ανεξάρτητα από την πρόθεση· σε διαφορετική περίπτωση, όμως, χρειάζεται μια γνώση

6. Όλιβερ Κρόμγουελ (1599-1658) και Φρανσουά Ανρί ντε Μονμορενσί-Μπουτβίλ, Δούκας του Λουξεμβούργου (1628-1695). Αφενός, ο Λόρδος Προστάτης της Κοινοπολιτείας, ηγέτης της Βρετανίας μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο, και αφετέρου ο Γάλλος στρατηγός που κατατρόπωσε επανειλημμένα τον Γουλιέλμο Γ΄ της Αγγλίας (ηγεμόνα και της Ολλανδικής Δημοκρατίας), μεγάλοι στρατιωτικοί και οι δύο, που ενέπνεαν τον τρόμο στους αντιπάλους τους και τους καταλογιζόταν συμμαχία με σκοτεινές δυνάμεις. – Σ. τ. Μ.

κι ένα σχέδιο για να γεννηθούν αυτά τα πάθη. Κάποιος που είναι δυσάρεστος λόγω της ασχήμιας ή του παραλογισμού του είναι αντικείμενο της αποστροφής μας, μολονότι το μόνο βέβαιο είναι πως δεν έχει την παραμικρή πρόθεση να μας δυσαρεστήσει με αυτές τις ποιότητες. Αν όμως η δυσαρέσκεια δεν πηγάζει από μια ποιότητα, αλλά από μια πράξη, η οποία εμφανίζεται και εξαφανίζεται μέσα σε μια στιγμή, είναι αναγκαίο, προκειμένου να επιφέρει κάποια σχέση και να συνδεθεί η πράξη αυτή επαρκώς με το πρόσωπο, να πηγάζει από μια συγκεκριμένη προμελέτη και από κάποιο σχέδιο. Δεν αρκεί η πράξη να προέρχεται από το πρόσωπο και να το έχει ως άμεση αιτία και αυτουργό. Η σχέση αυτή από μόνη της είναι υπερβολικά ασθενής και ασταθής για να γίνει θεμέλιο αυτών των παθών. Δεν αγγίζει το λογικό μας και τη σκέψη μας, κι ούτε πηγάζει από κάτι σταθερό σε αυτό το πρόσωπο, ούτε αφήνει τίποτα πίσω της. Από την άλλη πλευρά, μια πρόθεση δείχνει ορισμένες ποιότητες που, διατηρούμενες και μετά την τέλεση της πράξης, τη συνδέουν με το πρόσωπο και διευκολύνουν τη μετάβαση των ιδεών από τη μία στην άλλη. Δεν μπορούμε ποτέ να σκεφτούμε το εν λόγω πρόσωπο χωρίς να φέρουμε στον νου μας αυτές τις ποιότητες, εκτός αν η μεταμέλεια και μια αλλαγή ζωής έχουν επιφέρει κάποια μεταβολή από αυτή την άποψη: σε αυτή την περίπτωση, το πάθος αλλάζει κι αυτό παρομοίως. Αυτός είναι επομένως ένας από τους λόγους για τους οποίους απαιτείται μια πρόθεση για να εξάψει είτε αγάπη είτε μίσος.

Πρέπει όμως επιπλέον να λάβουμε υπόψη ότι μια πρόθεση, εκτός του ότι ενισχύει τη σχέση των ιδεών, είναι συχνά αναγκαία για να επιφέρει μια σχέση εντυπώσεων και να προκαλέσει ηδονή και δυσαρέσκεια. Γιατί μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι το κύριο μέρος μιας προσβολής είναι η περιφρόνηση

και το μίσος που δείχνει η πράξη αυτή για το πρόσωπο που μας προσβάλλει, και χωρίς αυτά η βλάβη από μόνη της μας προκαλεί λιγότερο έντονη δυσαρέσκεια. Με παρόμοιο τρόπο, μια καλή υπηρεσία είναι ευχάριστη κυρίως διότι κολακεύει τη ματαιοδοξία μας, και συνιστά απόδειξη της καλοσύνης και της υπόληψης του προσώπου που την επιτελεί. Η αφαίρεση της πρόθεσης αφαιρεί την ταπείνωση στη μία περίπτωση και τη ματαιοδοξία στην άλλη, και πρέπει βέβαια να προκαλεί αξιοσημείωτη ελάττωση στα πάθη της αγάπης και του μίσους.

Αναγνωρίζω ότι αυτά τα αποτελέσματα της αφαίρεσης του σχεδίου, η ελάττωση των σχέσεων εντυπώσεων και ιδεών, δεν είναι πλήρη, ούτε μπορούν να αφαιρέσουν κάθε διαβάθμιση αυτών των σχέσεων. Τότε όμως ρωτώ: μπορεί η αφαίρεση του σχεδίου να αφαιρέσει απολύτως τα πάθη της αγάπης και του μίσους; Η εμπειρία, είμαι βέβαιος, μας διδάσκει το αντίθετο, και ουδεμία αμφιβολία υπάρχει ότι οι άνθρωποι νιώθουν συχνά βίαιη οργή για προσβολές που και οι ίδιοι ξέρουν ότι είναι εντελώς αθέλητες και τυχαίες. Μάλιστα, το αίσθημα αυτό δεν μπορεί να έχει μεγάλη διάρκεια· και πάλι, όμως, αρκεί να δείξουμε ότι υπάρχει μια φυσική σύνδεση ανάμεσα στη δυσαρέσκεια και την οργή, και ότι η σχέση των εντυπώσεων θα επενεργεί σε μια πολύ μικρή σχέση ιδεών. Όταν όμως η σφοδρότητα της εντύπωσης απαλύνεται λίγο, η ατέλεια της σχέσης αρχίζει να γίνεται καλύτερα αισθητή· και καθώς ο χαρακτήρας ενός προσώπου δεν κρίνεται κατά κανέναν τρόπο από προσβολές τετριμμένες και αθέλητες, σπάνια συμβαίνει να νιώθουμε για πολύ εχθρότητα λόγω αυτών.

Για να καταδείξω τη θεωρία αυτή με ένα παράλληλο παράδειγμα, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι όχι μόνο η δυσαρέσκεια που πηγάζει από τον άλλον κατά τύχη ελάχιστα μπορεί να εξάψει το πάθος μας, αλλά το ίδιο και αυτή που πη-

γάζει από μια αναγνωρισμένη αναγκαιότητα και από καθήκον. Κάποιος που έχει πραγματικά σχέδιο να μας βλάψει, όχι όμως κινούμενος από μίσος και κακοβουλία, αλλά από δικαιοσύνη και ευθυδικία, δεν θα ξεσηκώσει την οργή μας εναντίον του, αν είμαστε έστω και στο ελάχιστο νοήμονες, παρότι είναι και η αιτία και ο συνειδητός αυτουργός της οδύνης μας. Ας εξετάσουμε για λίγο αυτό το φαινόμενο.

Κατ' αρχάς, είναι προφανές ότι αυτή η περίπτωση δεν είναι αποφασιστικής σημασίας· και μολονότι μπορεί να ελαττώσει τα πάθη, σπάνια μπορεί να τα αφαιρέσει εντελώς. Πόσοι είναι οι εγκληματίες που δεν έχουν καμία κακή πρόθεση απέναντι στο πρόσωπο που τους κατηγορεί, ή απέναντι στον δικαστή που τους καταδικάζει, μολονότι έχουν συνείδηση των ελαττωμάτων τους; Παρομοίως, ο αντίδικός μας σε μια αγωγή και ο ανταγωνιστής μας για μια θέση θεωρούνται γενικά εχθροί μας, μολονότι πρέπει να παραδεχτούμε ότι, αν το σκεφτούμε λίγο, το κίνητρό τους είναι απολύτως εξίσου δικαιολογήσιμο όσο και το δικό μας.

Εξάλλου, μπορούμε να σκεφτούμε ότι όταν υφιστάμεθα βλάβη από κάποιον, τείνουμε να τον φανταζόμαστε σαν εγκληματία, και με πολύ μεγάλη δυσκολία δεχόμαστε το δίκιο του και την αθωότητά του. Αυτό συνιστά σαφή απόδειξη ότι, ανεξάρτητα από τη γνώμη μας περί της φαυλότητας του υπευθύνου, κάθε βλάβη και δυσαρέσκεια έχει τη φυσική τάση να εξάπτει το μίσος μας, και ότι έπειτα αναζητούμε λόγους βάσει των οποίων θα μπορέσουμε να δικαιολογήσουμε και να εδραιώσουμε το πάθος. Εδώ, η ιδέα της βλάβης δεν γεννά το πάθος, αλλά γεννιέται από αυτό.

Ούτε είναι άξιον απορίας ότι το πάθος γεννά τη γνώμη της βλάβης, καθώς διαφορετικά αυτό θα έπρεπε να υποστεί σημαντική ελάττωση, πράγμα που όλα τα πάθη αποφεύγουν όσο το

δυνατόν περισσότερο. Η αφαίρεση της βλάβης μπορεί να αφαιρέσει την οργή χωρίς να αποδείξει ότι η οργή γεννιέται μόνο από τη βλάβη. Η βλάβη και η δικαιοσύνη είναι δύο αντίθετα αντικείμενα, εκ των οποίων το ένα έχει την τάση να προκαλεί μίσος και το άλλο αγάπη· και ανάλογα με τους διαφορετικούς βαθμούς τους και τις ιδιαιτερότητες της σκέψης μας, επικρατεί ένα από τα δύο αντικείμενα και εξάπτει το πάθος που του προσιδιάζει.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΓΑΠΗΣ ΤΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

Έχοντας δώσει έναν λόγο για τον οποίο διάφορες πράξεις που προκαλούν πραγματική ηδονή ή δυσαρέσκεια δεν εξάπτουν σε κανένα βαθμό, ή μόνο σε πολύ μικρό, το πάθος της αγάπης ή του μίσους απέναντι στους αυτουργούς τους, είναι αναγκαίο να δείξω σε τι συνίσταται η ηδονή ή η δυσαρέσκεια πολλών αντικειμένων για τα οποία διαπιστώνουμε από την εμπειρία μας ότι προκαλούν αυτά τα πάθη.

Σύμφωνα με το παραπάνω σύστημα, απαιτείται πάντα μια διπλή σχέση εντυπώσεων και ιδεών ανάμεσα στην αιτία και το αποτέλεσμα προκειμένου να προκληθεί αγάπη ή μίσος. Μολονότι όμως αυτό είναι απολύτως αληθές, είναι αξιοσημείωτο ότι το πάθος της αγάπης μπορεί να προκληθεί από *μία* μόνο σχέση διαφορετικού είδους, ήτοι ανάμεσα στον εαυτό μας και το αντικείμενο· ή, για να είμαστε ακριβέστεροι, ότι η σχέση αυτή συνυπάρχει πάντα και με τις δύο άλλες. Όποιος ενώνεται μαζί μας με οποιαδήποτε σύνδεση έχει πάντα εξασφαλισμένο ένα μερίδιο της αγάπης μας, κατ' αναλογία με τη σύνδεση, χωρίς να εξετάζουμε τις άλλες του ποιότητες. Έτσι, η σχέση αίματος προκαλεί τον ισχυρότερο δεσμό για τον οποίο είναι ικανό το πνεύμα, την αγάπη των γονιών για τα παιδιά τους, και μικρότερο βαθμό της ίδιας στοργής όσο ελαττώνεται η σχέση. Ούτε έχει μόνο η συγγένεια εξ αίματος αυτό το αποτέλεσμα, αλλά και κάθε άλλη σχέση χωρίς εξαίρεση. Αγαπάμε τους συμπατριώτες μας, τους γείτονές μας, τους συναδέλφους μας, τους ομότεχνούς μας, ακόμα και τους συνονόματούς μας. Καθεμιά από αυτές τις σχέσεις θεωρείται ένας δεσμός, και δίνει δικαίωμα σε ένα μερίδιο της στοργής μας.